

Basic directions of logopedic work with preschoolers in dyslalia

Naila Huseynova

Doctor of Philosophy in Pedagogy, assistant professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. E-mail: nailyahuseyn72@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9959-6996>

Abstract. The article presents directions of formation correct pronunciation skills and habits during logopedic work on preschool children with dyslalia. Stages of logopedic work on children with dyslalia were recorded, and the purpose of each phase was widely disclosed. During the stages of logopedic training, the work of the logopedist is analyzed in stages, from the creation of emotional contact with the child to the formation of pronunciation. In addition, articulation gymnastics are presented for the purpose of holding training sessions on the development of articulation organs. The article also provides directions for correcting the types of sigmatism.

Keywords: dyslalia, sound, pronunciation, emotional contact, articulation gymnastics, skill, preschool age, logopedic work.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.113>

To cite this article: Huseynova N. (2020) Basic directions of logopedic work with preschoolers in dyslalia. Journal of Preschool and Primary Education, V. 230, Issue I, pp. 107–116.

Article history: Received — 18.01.2020; Accepted — 28.01.2020

Məktəbəqədər yaşlı dislaliyalı uşaqlarla aparılan loqopedik işlərin forma və istiqamətləri

Nailə Hüseynova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. E-mail: nailyahuseyn72@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9959-6996>

Xülasə. Məqalədə dislaliyalı məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla loqopedik işin aparılması zamanı düzgün tələffüz bacarıq və vərdişlərinin formalasdırılması istiqamətləri təqdim olunur. Dislaliyalı uşaqlarla loqopedik işin mərhələləri qeyd olunaraq, hər mərhələnin məqsədi geniş açıqlanır. Müəllif loqopedin uşaqla emosional kontakt yaratmasından başlayaraq səsin düzgün tələffüzünün formalasdırılmasına qədər loqopedin gördüyü korreksiya işlərini mərhələlərlə təhlil edir. Bundan əlavə, artikulyasiya orqanlarının inkişafı üçün nəzərdə tutulan məşğələlərin keçirilməsi məqsədilə artikulyasiya gimnastikaları təqdim edilir. Məqalədə həm də siqmatizmin növlərinin korreksiya istiqamətlərindən söz açılır.

Açar sözlər: dislaliya, səs, tələffüz, emosional kontakt, artikulyasiya gimnastikası, məktəbəqədər yaş dövrü, loqopedik iş.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.113>

Məqaləyə istinad: Hüseynova N. (2020) Məktəbəqədər yaşlı dislaliyalı uşaqlarla aparılan loqopedik işlərin forma və istiqamətləri. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 1 (230), səh. 107–116.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.01.2020; qəbul edilib – 28.01.2020

Giriş / Introduction

Dislaliya məktəbəqədər yaş dövründə geniş yayılmış səs tələffüzü pozulmalarının formalarından biridir. Bu yaş dövründə artıq uşaqlarda səslərin tələffüzü, əsasən, təkmilləşmiş olur və norma həddinə çatır. Bununla belə, inkişafın müəyyən mərhələsində sosioloji, fərdi və patoloji amillərin təsiri nəticəsində uşaqlarda

tələffüz qüsurları öz-özlüyündə keçib getmir, daha da dərinləşir və ağır nitq patologiyasına çevrilir.

Dislaliyalı uşaqlarla loqopedik işi təşkil edərkən qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd nitq səslərini düzgün tələffüz etmək bacarıq və vərdişlərinin formalasdırılmasından ibarətdir [«Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf Programı (2018-2024-cü illər)», əlavə 368]. Loqopedik iş düzgün və vaxtında tətbiq edilərsə, dislaliyanın bütün formalarında uğurlu nəticələr əldə etmək mümkün olar. Bəzi hallarda (mexaniki dislaliya zamanı) loqopedik işin daha səmərəli nəticə verməsi üçün korreksiya işi ilə yanaşı, tibbi müdaxilə də olunur.

Əsas hissə / Main Part

Uşağıın nitq fonemlərini düzgün tələffüz edə bilməsi üçün aşağıdakı bacarıqlara malik olması lazımdır:

- akustik əlamətlərinə görə bir səsi digər səslərdən fərqləndirmək;
- səslərin düzgün tələffüzünü yanlış tələffüz formasından fərqləndirmək;
- səsləri tələffüz etdiyi zaman eşitmə nəzarətini həyata keçirmək;
- səsin normaya salınmış akustik effektini təmin etmək üçün lazım olan artikulyasiya vəziyyətini bilmək. (Bunun üçün uşaq danişiq zamanı hər səsə uyğun olan artikulyasiya vəziyyətini dəyişdirməyi və nitqin bütün növlərində səsdən düzgün istifadə etməyi bacarmalıdır.)

Loqoped işin daha səmərəli və keyfiyyətli olması üçün məşğələlərin təşkilində müxtəlif metodlardan istifadə etməlidir. Tələffüz qüsurları üzərində işləyərkən əlverişli şəraitin yaradılması loqopedik iş prosesində vacib şərtlərdən biri hesab olunur. Bunun üçün loqoped aşağıdakı şərtlərə əməl etməlidir:

1. Uşaqla loqoped arasında emosional kontakt yaradılmalıdır.
2. Loqopedik işin daha maraqlı təşkili formalarını işləyib hazırlamalıdır.
3. Loqoped işin gedişində uşağıın yorğunluğunu aradan qaldırmaq üçün müxtəlif iş üsulları hazırlamalıdır [Əzizova Z.M., Cəfərova R.Q., İsmayılov Ş.N. 2008].

Loqopedik məşğələlər müvafiq cədvələ əsasən, müntəzəm olaraq, ən azı həftədə 3 dəfə aparılır. Loqopedin verdiyi ev tapşırıqları valideynlərin köməyi ilə, qısamüddətli tapşırıq kimi, gün ərzində 2–3 dəfə yerinə yetirilir. Tələffüzdə olan qüsurların aradan qaldırılmasında aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

- nitq qüsürünün ağırlıq dərəcəsi;
- uşağıın yaş və fərdi xüsusiyyətləri;
- məşğələlərin müntəzəm keçirilməsi;
- valideynlərin köməyi və s.

Dislaliyanın sadə formasında aparılan korreksiya işləri bir aydan üç aya qədər, mürəkkəb dislaliyada isə altı aya qədər müddəti əhatə edə bilər.

Məktəbəqədər yaşı uşaqlarda tələffüz qüsurları kiçik məktəb yaşı və digər yaş qruplarından olan uşaqlarla müqayisədə daha asanlıqla və tez aradan qaldırılır. Dislaliyanın aradan qaldırılmasına yönəlmış korreksiya işi müəyyən mərhələlərlə həyata keçirilir. Hər mərhələdə ümumi məqsədə xidmət edən məsələlər həll edilir. Həmin mərhələlər bunlardır:

- hazırlıq mərhələsi;
 - ilk tələffüz bacarıq və vərdişlərinin formalasdırılması mərhələsi;
 - kommunikativ vərdiş və bacarıqların formalasdırılması mərhələsi
- [Əzizova Z.M., Cəfərova R.Q., İsmayılov Ş.N. 2008].

Bununla belə, elmi ədəbiyyatlarda loqopedik işin neçə mərhələdən ibarət olması haqqında vahid fikir yoxdur. Mütəxəssislər loqopedik işin mərhələləri haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. F.Ray öz tədqiqatlarında loqopedik işin iki, O.Pravdina və O.Tokareva üç, M.Xvatseva isə loqopedik işin dörd mərhələdən ibarət olduğunu qeyd etmişlər.

I. Hazırlıq mərhələsi. Bu mərhələdə əsas məqsəd uşağı məqsədönlü şəkildə korreksiya prosesinə cəlb etməkdir. Bunun üçün bir sıra pedaqoji və xüsusi loqopedik vəzifələr həll edilməlidir. Əsas pedaqoji vəzifələrdən biri məşğələnin məqsədini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir: loqoped uşaqla emosional kontakt yaratmalı, onun etibarını qazanmalıdır. Loqopedik kabinetdə məşğələ uşaqla maraq oyatmalıdır. Loqoped uşaqla ünsiyyətdə nəzakət qaydalarına xüsusilə əməl etməli, çox ciddi və rəsmi şəraitin yaranmasına yol verməməlidir. Loqopedik məşğələlərin gedisiində uşaq loqopedin təlimatlarını yerinə yetirərk, müvafiq davranış normalarını mənimşəyir. Hazırlıq mərhələsində həll olunan məsələlərə uşağın idrak proseslərinin inkişafi da daxildir. Bu mərhələdə uşaqların ixtiyari diqqəti, yaddaşı, təfəkkür əməliyyatları, xüsusilə analitik düşüncə, müqayisə, nəticə və s. idrak proseslərinin inkişafi nəzərdə tutulur.

Xüsusi korreksiyaedici vəzifələrə aşağıdakılardaxildir:

- a) nitq səslərini, yəni fonemləri tanımaq və fərqləndirmək;
- b) artikulyasiya bacarıq və vərdişlərini formalasdırmaq [«Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (saqlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf Programı (2018-2024-cü illər)»].

Dislaliyanın növündən asılı olaraq, bu vəzifələr paralel və ya ardıcılıqla yerinə yetirilə bilər.

Dislaliyanın akustik-fonematik növündə korreksiyaedici işin əsas məqsədi uşaqlarda fonemləri bir-birindən fərqləndirmək bacığını inkişaf etdirməkdir. Bu problemi həll etmədən səslərin düzgün tələffüzünü formalasdırmaq olmaz. Dislaliyanın qarışıq və kombinasiya edilmiş formalarında loqopedik işin əsas məqsədi reseptiv bacarıqların inkişafi üzərində iş aparmaq və artikulyasiya bazasını inkişaf etdirməkdir.

Səs tələffüzünün təhlil əməliyyatları zamanı fonemlərin fərqləndirilməsində bacarıq və təcrübə inkişaf etdirilir. Uşağın bir səsi digər səslərdən fərqləndirmə

bacarığı inkişaf etdiğdən sonra başqa əməliyyat növlərinə keçmək olar. Sonrakı məşğələlər zamanı uşaqın əvvəlki nitqi ilə normaya salılmış nitqinin xüsusiyyətlərini müqayisə etmək lazımdır.

Fonematik dislaliya zamanı səs-nitq aparatında olan çatışmazlıqları aradan qaldırmaqla, artikulyasiya hərəkətlərini düzgün formalasdırmaq lazımdır. Funksional dislaliya zamanı artikulyasiya bazası üzərində iş mexaniki dislaliyaya nisbətdə daha asanlıqla yerinə yetirilir. Loqopedik işin birinci mərhələsində aparılan işlərin böyük qismi artikulyasiya orqanlarının fəaliyyətini aktivləşdirməyə yönəlmüşdür.

Artikulyasiya orqanlarının inkişafı üçün nəzərdə tutulan məşğələlərin keçirilməsi istiqamətində bir sıra tələblər irəli sürülmüşdür:

1. Tələb olunan mövqeni qəbul etmək və onu saxlamaq bacarıqlarını inkişaf etdirməklə bir artikulyasiya məxrəcindən asanlıqla başqa məxrəcə keçilməsi təmin edilməlidir.

2. Artikulyasiyanın inkişafına yönəlmış tapşırıqlar danışq hərəkətlərinin dinamik koordinasiyasının inkişafına yönəlməlidir.

3. Dil və dodağın qarşılıqlı əlaqəsini təmin edən tapşırıqların olması zəruridir, çünkü səslərin tələffüzü zamanı bu orqanlar birgə fəaliyyət göstərir.

4. Məşğələlər uşağı yormamaq üçün müəyyən fasılələrlə keçirilməlidir.

Artikulyasiya tapşırıqlarının növləri aşağıdakılardır:

Dodaqlar üçün tapşırıqlar:

- «Təbəssüm» – dodaqları təbəssüm vəziyyətində (dişlər görünməmək şərti ilə) saxlamaq;

- «Çəpər» – bir-birinin üstündə olan dişləri təbəssümlü dodaqlardan göstərmək;

- «Borucuq» – dodaqları borucuq şəklində irəli uzatmaq;

- «Dovşan» – dişləri qapalı vəziyyətdə saxlamaqla üst dodağı, üst kəsici dişlər görünmək şərtilə qaldırmaq;

- «Kürəkcik» – dili enli vəziyyətdə ağızdan çıxardaraq, əzələləri zəiflətmək və alt dodağın üzərinə qoymaq; (Nəzarət etmək lazımdır ki, dil titrəməsin) dili bu vəziyyətdə 10 – 15 saniyə saxlamaq;

- «Fincan» – ağızı geniş açaraq dili enli vəziyyətdə üst dişlərə tərəf qaldırmaq, lakin onlara toxundurmamaq; dili bu vəziyyətdə 10 – 15 saniyə saxlamaq;

- «İynəcik» – ağızı açaraq dili çox irəli çıxartmaq və gərginləşdirərək daralmaq; bu vəziyyətdə 15 saniyə saxlamaq;

- «Təpəcik» – ağızı azca açaraq, dilin yan tərəflərini üst azı dişlərə sıxmaq; dilin ucunu alt ön dişlərə dirəmək; bu vəziyyətdə 15 saniyə saxlamaq [Volkova L., Shaxovskaya S. 1998].

Dinamik hazırlıq məşqləri:

- «Saat» – dili daralmış vəziyyətdə ağızdan çıxardaraq, gah sağ, gah da sol tərəfə uzatmaq (Dilin hərəkətinə ağızin küçündən, asta templə başlamaq lazımdır. Hərəkət 10–15 dəfə loqopedin nəzarəti altında yerinə yetirilir).

• «Atcığaz» – dili damağa sorub yapışdırmaqla şaqqıldatmaq; dilaltı pərdəni dartmaqla asta və güclü şaqqıldatmaq; hərəkəti 10–15 dəfə yerinə yetirmək;

• «Göbələk» – ağızı açmaq; dili damağa sorub yapışdırmaq; dili damaqdan ayırmadan alt çənəni aşağı dartmaq; hərəkəti 15 dəfə yerinə yetirmək («Atcığaz»dan fərqli olaraq, bu tapşırıqda dil damaqdan ayrılmamalıdır);

• «Yelləncək» – dili dar vəziyyətdə ağızdan çıxardaraq, onu ardıcılıqla gah buruna, gah da çənəyə tərəf uzatmaq (Bu zaman ağız yumulmamalıdır. Tapşırıq loqopedin sayması ilə 10–15 dəfə yerinə yetirilir);

• «Dadlı mürəbbə» – dili enli vəziyyətdə ağızdan çıxardaraq üst dodağı yalamaq və geri qaytarmaq; 15 dəfə təkrarlamaq;

• «İlan» – ağızı geniş açaraq, dili çox irəli cixartmaq, gərginləşdirərək daraltmaq; dar vəziyyətdə maksimum irəli uzatmaq və yenidən ağız boşluğununa çəkmək; asta tempdə 15 dəfə təkrar etmək;

• «Rəngsaz» – ağızı azacıq açmaqla dili çıxarmaq; alt və üst dodağı dairəvi yalamaq; hərəkəti, istiqaməti dəyişməklə, 10 dəfə yerinə yetirmək;

• «Çarx» – dilin ucunu alt ön dişlərə dirəmək; dilin yan tərəflərini üst aži dişlərə sıxmaq; enlənmiş dili irəli uzatmaq və yenidən ağıza qaytarmaq; hərəkəti 15 dəfə təkrarlamaq. («Təpəcik»dən fərqli olaraq, bu tapşırıqda dil diyircək formasında irəli-geri hərəkət edir) [Əzizova Z.M., Cəfərova R.Q., İsmayılov Ş.N. 2008].

II. İlk tələffüz bacarıq və vərdişlərinin formalasdırılması mərhələsi. Bu mərhələdə əsas məqsəd xüsusi seçilmiş materiallar əsasında səslərin düzgün tələffüzünün formalasdırılmasından ibarətdir: Bu mərhələ aşağıda göstərilən qaydalar üzrə reallaşdırılır:

- səslərin qoyuluşu;
- nitq bacarıqlarının avtomatlaşdırılması;
- nitq bacarıqlarından düzgün istifadə qaydalarının formalasdırılması;
- səsləri diferensiasiya etmək bacarığının formalasdırılması.

Uşaq ilk səslərin yaranması anından ilk tələffüz vərdişlərinin yaranması dövrünə qədər olan müddətdə müəyyən inkişaf mərhələlərindən keçir.

A.N.Qvozdyev uşaqın səsə yiylənmə dövrünün mərhələləri haqqında danışarkən onun 30–45 və ya daha çox günü əhatə etdiyini vurgulamışdır [Filicheva T.B., Tumanova T.B. 1999]. Səsin qoyuluşu probleminə müxtəlif alımların öz yanaşmaları vardır. F.F.Pay öz tədqiqatlarında səsin qoyuluşunun 3 mərhələdən keçdiyini qeyd etmişdir.

1-ci mərhələdə uşaq eşitmə ilə yanaşı görmə, toxunma, əzələ hissiyatlarından da istifadə edir. Fişildayan və sonor səslərin qoyuluşu zamanı loqopedik iş uğurla başa çatdırılır.

2-ci mərhələdə isə səsin qoyulması prosesində xüsusi zondlardan istifadə olunur. Loqoped zonddan istifadə yolu ilə uşaqdan bəzi səsləri təkrarlamasını xahiş edərək, səsin tələffüz, articulyasiya məxrəcini dəyişməyə nail olur. Nəticədə

başqa səs alınır, məsələn, uşaq müəyyən bir hecanı təkrar edərkən, loqoped zondu dilin altında yerləşdirir və onu yuxarı alveollara tərəf azca qaldırır. Uzun müddətli məşqlərdən sonra uşaq artıq zondun köməyi olmadan lazım olan artikulyasiya mövqeyini qəbul edir.

3-cü mərhələ, əsasən, əvvəlki mərhələyə uyğunlaşma əsasında həyata keçirilir. Bu mərhələdə səsin qoyulması prosesində yamsılama və izahetmə aparıcı rol oynayır [Filicheva T.B., Chirkina G.V. 2003]. Bu halda uşaq daha aktiv olur və sonrakı mərhələlərdə loqopedin köməyindən istifadə etmədən tələb olunan tapşırıqları yerinə yetirə bilir.

Səsin tələffüzünün avtomatlaşdırılması prosesi sadə fonetik tərkibli, xüsusi seçilmiş heca və sözlərin məşq tapşırıqlarından ibarətdir.

Səsin qoyulması xüsusi olaraq seçilmiş heca və sözlərin əvvəlində, ortasında və sonunda işlədilməklə avtomatlaşdırılır. Avtomatlaşdırılma işinə, adətən, bir səs qoşulur, lakin mürəkkəb dislaliya zamanı, səslər artikulyasiya cəhətdən bir-birinə zidd olarsa, iki səs də qoşmaq olar. Əks halda interferensiya (qarşılıqlı təsir) yaranı bilər.

Səslərin diferensiasiyası üzərində iş seçmə əməliyyatının normallaşmasına kömək edir. Diferensiasiya işinə eyni vaxtda bir cüt səs daxil edilir. Səslər eyni artikulyasiya qrupuna daxil olduğu üçün onları cüt-cüt diferensiallaşdırmaq lazımdır, məsələn, ç – c, s – z, r – l və s.

III. Kommunikativ vərdiş və bacarıqların formalaşdırılması mərhələsi.

Bu mərhələdə əsas məqsəd uşaqda ünsiyyət prosesində onun mənimşəmiş olduğu nitq səslərindən düzgün istifadə etmək bacarıq və vərdişlərini formalaşdırmaqdır. Bu mərhələdə məşğələ zamanı bu və ya digər səsin çoxluq təşkil etdiyi cümlələrdən, mətnlərdən, nitqin ayrı-ayrı forma və növlərindən, yaradıcı materiallardan geniş istifadə olunur. Səslərin tələffüzündə olan yanlışlıqları aradan qaldırmaq üçün məşğələlər müəyyən ardıcılıqla aparılır. Tələffüz defektlərinin özünü bəzən yazıda da göstərdiyini nəzərə alsaq, məşğələlər şifahi tapşırıqlarla yazılı tapşırıqların integrativ keçirilməsi ilə daha səmərəli nəticə verər. Belə hallar, xüsusən, səslərin qarışması, yanlış səslənməsi səs birləşməsinin defektli tələffüzü və eşitmənin zəif olması ilə bağlıdır.

Loqopedik məşğələləri aparmaq üçün aşağıdakı əşyalar lazımdır: güzgü, zond dəsti, tibbi qaşiq, pambıq, spirt, didaktik və illüstrativ materiallar toplusu, ev tapşırığı dəftəri, lüğət, xüsusi ədəbiyyat, loqopedik məşğələnin qeydiyyat vərəqəsi, loqopedin nitqi müayinə protokolu.

Fitli və fişiltli səslərin tələffüzü zamanı qüsurların aradan qaldırılması və səslərin tələffüzünün avtomatlaşdırılması. Fitli və fişiltli səslərin qüsurlu tələffüzünə siqmatizm deyilir.

Siqmatizmin aşağıdakı növləri qeyd olunur:

dişarası; dodaq-diş; dişarası; fişiltli; burun; yan siqmatizmi [Hüseynova N., Ağayeva T. Bakı, 2017].

Siqmatizmin korreksiyası zamanı loqoped onun hər bir növündə görmə və eşitmə nəzarətindən istifadə edir. Məşğələ zamanı loqoped güzgү qarşısında oturaraq, artikulyasiya orqanlarının düzgün vəziyyətini uşaqa izah edir.

Dişarası siqmatizm zamanı loqoped uşaqtan alt və üst dişlərini yaxınlaşdıraraq, s səsini uzun tələffüz etməsini xahiş edir. Xüsusi zond və tibbi qaşığın ucu ilə uşağın dilinin ucunu alt ön dişlərin arxasına doğru endirir.

Dodaq-diş siqmatizmi zamanı loqoped uşaqtan dodaqlarını aralamasını və kəsici dişləri üstü açıq vəziyyətdə güzgündə göstərməklə s səsini tələffüz etməsini xahiş edir.

Dişarxası siqmatizmin korreksiyası zamanı loqoped iki üsuldan istifadə etməklə qüsürü aradan qaldırır:

a) Zondun və ya tibbi qaşığın ucu ilə dilin ön tərəfindən basaraq, dilin ucunu alt ön dişlərin arxasına endirmək lazımdır ki, dişlərin arasından hava axını çıxa bilsin.

b) Uşaq dilin ön tərəfini alt və üst kəsici dişlərin arasında enlənmiş vəziyyətdə saxlamalıdır. Dili belə vəziyyətdə saxlamaqla uşaq nəfəsvermədə dilin ucunda hava axını hiss edir.

Fışılılı siqmatizimin korreksiyası zamanı «b» bəndində göstərilən üsuldan istifadə olunur. Bu halda uşaqa dili ağız boşluğununa çəkərək gərginləşdirməyi tərgitmək lazımdır.

Yan siqmatizmin korreksiyası zamanı loqoped dodaqların arasında geniş açılmış dilin ön tərəfinə üfürməyi öyrənməyi məsləhət görür.

Burun siqmatizmini aradan qaldırmaq üçün əvvəlcə uşaqda ağız boşluğununda düzgün nəfəsalmanın formalaşdırmaq lazımdır. Bunun üçün məşğələ zamanı üfürmə tapşırıqları yerinə yetirilir.

Lamdasizmin korreksiyası. [L] səsi dil-diş səsləri qrupuna aid edilmişdir. [l] səsinin tələffüz qüsürü *lamdasizm*, onun Azərbaycan dilində digər səslərlə əvəz olunmasına *paralamdasizm* deyilir. Lamdasizm qüsüründə [l] səsi tələffüz olunmur (*lampa – ampa, alma – ama*);

[L] – yumşaq tələffüz edilir (*lampa – lyampa, dolma – doylma*);

[l] – burunda tələffüz edilir.

Lamdasizmin korreksiyası zamanı aşağıdakı üsullardan istifadə olunur.

1-ci üsul. Uşaq güzgү qarşısında əyləşir. Ondan dilin ucunu alt və üst çənədəki ön dişlərin arxasına toxundurmaq xahiş olunur. Nəticədə l səsinə yaxın səs alınır.

Bu üsulla uşaq l səsini ayrılıqda uzun tələffüz edir.

2-ci üsul. Uşaq, dodağını uzadaraq, u səsini tələffüz etmək təklif olunur. 1-ci üsuldan istifadə edərkən l səsinin aydın tələffüzü alınmadıqda 2-ci üsuldan istifadə olunur. Daha sonra səs hecalarda, sözlərdə möhkəmləndirilir [Əliyeva S., Ağayeva T. 2016].

Rotasizmin korreksiyası. R səsinin qüsurlu tələffüzü *rotasizm*, Azərbaycan dilində r səsinin başqa səslərlə əvəz edilməsi isə *pararotasizm* adlanır. R səsinin

tələffüzündəki qüsurları aradan qaldırmaq üçün bir neçə üsuldan istifadə etmək olar.

1-ci üsul. Güzgü qarşısında oturmuş uşaqdan ağzını geniş açaraq, dilini üst ön dişlərə, yuvaqlara tərəf qaldırmaqla r səsini uzun tələffüz etməsi xahiş olunur. Bu zaman zondu və tibbi qasığı dilin altına qoymaqla, dildə titrəyişli hərəkət yaratmaq lazımdır.

2-ci üsul. Loqoped yuxarı yuvaqda z səsinin aydın, uzun tələffüz edildiyini müəyyən etdikdən sonra onu hecada, sözdə möhkəmləndirir.

3-cü üsul. Uşaqdan ağızı yarıçıq vəziyyətdə, dilin ucu üst yuvaqlara söykənmiş halda d səsini sürətlə tələffüz etməsi xahiş olunur.

Kappasizmin korreksiyası. K səsinin qüsurlu tələffüzü *kappasizm* adlanır. Bu nitq qüsurunu aradan qaldırmaq üçün uşağı güzgü qarşısında oturdaraq, artikulyasiyanı göstərməklə və yamsılama yolu ilə korreksiya məşğələləri aparılır.

K səsinin qoyuluşuna t səsindən başlanır və uşağı *ta* hecasımı ardıcıl tələffüz etmək tövsiyə olunur. K səsinin artikulyasiyası tədricən dəqiqləşir və uşaq artıq müstəqil şəkildə k səsini tələffüz edir. Sonra k səsinin tələffüzü hecalarda, sözlərdə, cümlələrdə avtomatlaşdırılır.

Xitizmin korreksiyası. X səsinin qüsurlu tələffüzü *xitizm* adlanır. Xitizmin korreksiyasında iki üsuldan istifadə olunur:

Birinci halda, adətən, zəifləşdirilmiş qırtlaq küyü eşidilir. Bu zaman hava axını damaqla dil arasından deyil, səs tellərində yaranmış yarıqdan keçir.

İkinci halda x səsinin artikulyasiyasının yaranmasında dil fəal iştirak edir, damaqla qapanma yaranır. X səsinin artikulyasiyası tədricən dəqiqləşir və uşaq artıq müstəqil şəkildə x səsini tələffüz edir.

Qammasizmin korreksiyası. Q səsinin qüsurlu tələffüzü analoji olaraq xitizmin və kappasizmin yuxarıda göstərilən növlərinə uyğun gelir. Əgər uşaq k səsini düzgün tələffüz edirsə, qammasizmi aradan qaldırmaq üçün q səsi ilə k səsi arasındaki fərqi izah etmək və göstərmək lazımdır. Bu zaman cüt hecalardan istifadə etmək olar: *afa-ava, asa-aza, aşa-aja, apa-aba, aka-aqa* və s. Uşaq bu hecaları loqopedin ardınca tələffüz etməlidir ki, əlini boğazına qoymaqla cüt fonemlərin cingiltisinə nəzarət edə bilsin [Hüseynova N., Ağayeva T. 2017].

Göstərilən üsul nəticə vermədikdə loqoped səsin qoyuluşunda mexaniki üsuldan istifadə edir. Bu halda q səsinin qoyuluşuna d səsindən başlanılır.

Yotasizmin korreksiyası. Y səsinin qüsurlu tələffüzünə daha çox məktəbəqədər yaş dövründə təsadüf edilir – y səsi l səsi ilə əvəz olunur.

Sadə halda qüsürün korreksiyasında l səsinin i sait səsi ilə əvəz edilməsindən istifadə olunur. Uşağı *ia, ai, aia, io, oi* səs birləşmələrini uzun tələffüz etmək tapşırılır. Sonra tapşırıqlar çətinləşdirilir, tədricən i saiti qısaltılır və qeyri-heca səsinə çevrilir.

Nəticə / Conclusion

Aparılan tədqiqatlara əsaslanaraq bu nəticəyə gəlirik ki, loqopedik korreksiya nəticəsində məktəbəqədər yaş dövründə dislaliyalı uşaqlarda səs tələffüzü pozulmalarını aradan qaldırmaq mümkünür. Qeyd etmək lazımdır ki, loqopedik korreksiya işinin təşkili üzərində işləyərkən, mütləq hər bir uşağıın fərdi və yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Düzgün tələffüzün formallaşması üzrə məşğələlər sistemliliyi ilə fərqlənir və bu məşğələlər, həftədə 3 dəfədən az olmayaraq, keçirilməlidir. Səsin qoyuluşunu fərdi məşğələlərdə, sonra isə qruplarla aparmaq olar. Bunun üçün eyni səs qüsürü olan uşaqlar bir qrupda birləşdirilirlər. Belə qruplar adətən 3-4 nəfərdən təşkil edilir. Fərdi və qrup məşğələləri 15 dəqiqədən artıq olmamalı və uşaqları yormamalıdır.

Ümumiyyətlə, dislaliyanı aradan qaldırmaq üçün məktəbəqədər yaş mərhələsi ən səmərəli yaş dövrü hesab olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. «Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlımlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf Programı (2018–2024-ci illər)». Bakı.
2. Əliyeva S., Ağayeva T. (2016). Loqopediyanın nəzəri-praktik əsasları. Bakı.
3. Əzizova Z.M., Cəfərova R.Q., İsmayılov Ş.N. (2008). «Loqopediyanın nəzəri əsasları haqqında ümumi məlumat» (dərs vəsaiti). Mingəçevir, 202 s.
4. Hüseynova N., Ağayeva T. (2017). Loqopediya (dərslik). Bakı, 389 s.
5. Volkova L., Shaxovskaya S. (1998). Logopedia. (uchebnik dlya studentov defectol. fac. ped. vuzov). Moskva: Gumanit. izd. sentr «VLADOS», 680 s.
6. Jixareva-Norcina Y.B. (2005). Domashnyaya tetrad dlya logopedicheskix zanyatiy s detmi. (posobie dlya logopedov i roditeley, 9 albomov), Moskva, Gumanit. izd. centr « VLADOS ».
7. Seliverstov V. (1981). Igri v logopedicheskoy rabote s detmi. (posobie dlya logopedov i vospitateley detsadov, 3-ye izd.) Moskva, «Prosvesheniye», 192 s.
8. Filicheva T.B., Tumanova T.B. (1999). Deti s fonetiko-fonematischeskim nedorazvitiem. Vospitanie i obuchenie. Uchebno-metodicheskoe posobie dlya logopedov i vospitateley. Moskva, «Gnom-Press».
9. Filicheva T.B., Chirkina G.V. (2003). «Vospitanie i obuchenie detey doshkolnogo vozrasta s fonetiko-fonematischeskim nedorazvitiem rechi». Programma i metodicheskiye recomendacii dlya doshkolnogo obrazovatel'nogo uchrezdeniya kompensiruyushego vida (starshaya gruppa). Moskva, «Shkolnaya Pressa».